

La jerarquia de valors: béns jurídics en el Codi penal

Jesús Jiménez i Naudí

1. Introducció

Un dels indicadors dels valors que imperen en una societat en relació amb una època determinada pot ser el tractament que en fa el cos normatiu amb què es dota el grup social objecte d'estudi per regular les relacions entre els individus que el componen.

Ningú no dubta que la mera anàlisi de la Constitució de les colònies independentistes americanes o de la primera Constitució francesa ens aporten informació històrica de quins eren els valors que havia assolit o volia assolir aquell poble, que estructurà tot el seu aparell legislatiu a l'entorn de les idees de llibertat, igualtat i fraternitat (abolició de l'esclavitud, tractament igual de la llei davant tots els ciutadans amb abolició de les prerrogatives de classe, i solidaritat i ajut mutu per assolir la felicitat en l'àmbit del grup).

D'una manera similar –i ja centrant-nos en el nostre país i en la nostra època–, la norma suprema de què el poble andorrà es dotà l'any 1993 estableix una sèrie de valors que són comuns i acceptats en la nostra societat i que es volen fomentar de manera programàtica.

Si Andorra es proclama com un Estat independent, de dret, democràtic i social (art. 1.1 de la CA) resta clara la voluntat de sobirania independent, de submissió de tots els ciutadans, però també de les mateixes institucions públiques, a la llei, encara que siguin aquestes mateixes qui les hagin produït; que el sistema de govern depengui del mateix poble (i no d'una aristocràcia, per exemple, com succeïa en el passat, amb el vot exclusiu dels caps de casa) i, com a contraposició al liberalisme pur i dur, de voluntat que l'Estat intervingui en la vida social de les persones (educació i sanitat públiques, per exemple) i en la vida econòmica quan escaigui.

Nogensmenys, l'apartat 2 de l'article proclama com a principis inspiradors de l'Estat el respecte i la promoció de la llibertat, la igualtat, la justícia, la tolerància, la defensa dels drets humans i la dignitat de la persona.

Més concretament, el títol II, *Dels drets i les llibertats*, reconeix en el capítol I (*Principis generals*) la intangibilitat de la dignitat humana (amb la qual cosa prohibeix qualsevol pena infamant com les tortures o els treballs forçats, imposada a qualsevol ciutadà per un altre ciutadà o per l'Estat) i garanteix els drets de la persona com a fonament de l'ordre polític, la pau social i la justícia. Després de proclamar la vigència de la Declaració universal dels drets humans, de 10/12/1948, recorda que totes les persones són iguals davant la llei i prohibeix qualsevol tipus de discriminació per raó de naixement, raça, sexe, origen, religió, opinió, o qualsevol altra condició personal o social.

El ventall de valors es complementa en el capítol III, *Dels drets fonamentals de la persona i les llibertats públiques*, en proclamar el dret a la vida; a la integritat física i moral; a la llibertat ambulatoria i la seguretat; el dret a la presumpció d'innocència; el dret a la defensa i la igualtat en la mateixa defensa; el dret a la llibertat ideològica, religiosa i de culte; a les llibertats d'expressió, comunicació i informació; a la intimitat, a l'honor i a la pròpia imatge; a la inviolabilitat del domicili; els drets de reunió, manifestació i associació, i també a l'educació, i en relació amb els súbdits andorrans majors d'edat, el dret al sufragi, a accedir en condicions d'igualtat als càrrecs públics, etc.

Segueixen, ja no com a fonamentals, els drets a la propietat privada, la llibertat d'empresa, el dret al treball, a la protecció de la salut i a rebre prestacions per atendre altres necessitats personals, la obligació de l'Estat de controlar la utilització racional del sòl i de tots els recursos naturals i l'equilibri ecològic per garantir una qualitat de vida digna als ciutadans i a les generacions futures, i el foment d'un habitatge digne per a tothom.

D'aquí podem extreure sense dificultats tota una sèrie de valors que el poble andorrà desitja assolir, mantenir i conservar com a principals i alguns fonamentals que constitueixen la pedra basal sobre la qual s'estructura tota la societat andorrana.

Així ho diu el preàmbul:

"El Poble Andorrà, amb plena llibertat i independència, i en exercici de la seva pròpia sobirania,

Conscient de la necessitat d'adequar l'estructura institucional d'Andorra a les noves circumstàncies que comporta l'evolució de l'entorn geogràfic, històric i sociocultural en què es troba situada, així com de la necessitat de regular les relacions que, dins d'aquest nou marc jurídic, hauran de tenir unes institucions que troben els seus orígens en els Pareatges,

Convençut de la conveniència de dotar-se de tots els mecanismes que han de permetre tenir la seguretat jurídica en l'exercici d'uns drets

fonamentals de la persona que, si bé sempre han estat presents i respectats en el tarannà de la societat andorrana, no es beneficiaven d'una regulació material concreta,

Decidit a perseverar en la promoció de valors com la llibertat, la justícia, la democràcia i el progrés social, i a mantenir i enfortir unes relacions harmòniques d'Andorra amb la resta del món, i especialment amb els països veïns, sobre la base del respecte mutu, de la convivència i de la pau,

Amb la voluntat d'aportar a totes les causes comunes de la humanitat la seva col·laboració i el seu esforç, i molt especialment quan es tracti de preservar la integritat de la Terra i de garantir per a les generacions futures un medi de vida adequat,

Amb el desig que el lema *virtus, unita, fortior*, que ha presidit el camí pacífic d'Andorra a través de més de set-cents anys d'història, segueixi essent una divisa plenament vigent i orienti sempre les actuacions dels andorrans,

Aprava sobiranament la present Constitució."

2. La jerarquia de valors en el Codi penal

Certament la part dogmàtica de la nostra Constitució no és una simple declaració d'intencions, ni un programa polític, ni una declaració retòrica o programàtica de drets fonamentals. És la norma suprema de tot l'ordenament, que, com diu l'article 3.1, vincula tots els poders públics i els ciutadans, i deroga qualsevol disposició que la contradigui.

Malgrat el caràcter de normativitat directa i de dret positiu, no podem quedar-nos satisfets, als efectes d'aquest estudi, si no analitzem com les lleis ordinàries segueixen i desenvolupen aquells valors que presideixen les aspiracions del poble andorrà i que s'han plasmat en la seva norma suprema, que ja hem succintament analitzat en la introducció.

La temàtica mereix una investigació aprofundida que, a efectes d'aquesta xerrada, m'és impossible d'abastar, raó per la qual m'he centrat en una sola norma, el Codi penal, que, pel seu caràcter repressiu i preventiu, és indicatiu d'aquelles conductes que mereixen la màxima sanció de la societat en la mesura en què vulneren aquells valors o béns jurídics que són, com hem vist, els escollits pel poble andorrà com a fonamentals i principals. No és en va que es digui que mentre que la Constitució proclama uns drets i uns valors socials (que en el camp jurídic denominem *béns jurídics protegits*), el Codi penal castiga aquell que els infringeix, amb la qual cosa es converteix així en l'altra cara del mirall o, en termes fotogràfics, en el negatiu de la Constitució.

A diferència del Codi penal preconstitucional, d'11 de juliol de 1990, el Codi penal de 21 de febrer de 2005 s'inicia amb un títol preliminar intitulat *Les garanties penals i*

l'aplicació de la llei penal en què es recullen el principi de legalitat i les seves garanties i el principi de culpabilitat, entre d'altres, i segueix amb una part general que es troba imbuïda clarament de l'esperit i els valors constitucionals.

És que la concepció d'Estat (de dret, democràtic i social) té una innegable vinculació amb les finalitats de la pena i amb tota la teoria del delictes, ja que el dret penal no deixa de ser, mitjançant la pena, un mitjà de control social.

Recordem que per a l'Estat absolut la pena no era res més cosa que un instrument per obtenir la submissió dels súbdits. En canvi, per a l'Estat liberal clàssic, la normativa penal constituïa una limitació al *ius puniendi* de l'Estat en favor del ciutadà. Però les premisses de l'Estat liberal portades al límit, especialment el principi d'igualtat davant la llei en tota la seva rígidesa, accentuaven la funció retributiva de la pena i no tenien en compte els aspectes de prevenció especial, en tractar supòsits delictius iguals (però diferents per les circumstàncies) de manera igual. L'Estat social, en canvi, amb un més gran intervencionisme, permeté donar un tractament diferent als autors d'un mateix delictes, en funció de les circumstàncies del fet i les possibilitats de reiteració i d'inserció, amb una gran importància a la prevenció especial i, per tant, amb la relativització de l'aplicació tan estricta del principi d'igualtat liberal. Un dels èxits d'aquest model fou l'aparició de les mesures de seguretat, però la tendència intervencionista, també portada a l'extrem en la primera meitat del segle passat, permeté l'aparició de sistemes polítics totalitaris, amb la qual cosa el dret penal es convertí més en un dret d'autor que del fet.

A partir de la Segona Guerra Mundial, sorgí la fórmula de l'Estat social i democràtic de dret, que ja s'utilitzà en la Constitució alemanya de la postguerra i que propugna la nostra Constitució, com moltes altres. El caràcter social potencia els aspectes de prevenció, no només de retribució, i el caràcter democràtic i de dret sotmet la norma penal als límits propis del principi de legalitat i tots els que deriven del caràcter democràtic de la norma que té el seu origen en el poble andorrà.

Així, el nou Codi penal es troba impregnat del principi propi de tot Estat de dret, el de legalitat, amb les seves garanties criminal, penal, jurisdiccional i d'execució, recollides en l'aforisme *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia, scripta, certa et stricta*, que, endemés de prohibir la retroactivitat, obliguen a la concreció de la norma penal (mandat de determinació, taxativitat i certesa) de manera que només pugui ser aplicada al supòsit estrictament descrit en la mateixa pena i no en cap altre, amb la qual cosa prohibeix l'analogia (en tant que aplicació a un supòsit no comprès en el mandat legal però anàleg a d'altres que sí que s'hi comprenen) contra reu o *in malam partem*.

Propis de l'Estat democràtic són els principis d'humanitat de les penes, que proscriuen la pena de mort i les penes infamants; el principi de culpabilitat, derivat del principi de dignitat humana (que no permet castigar un innocent o algú que ha ocasionat un

dany sense voluntat o imprudència), del qual deriven el principi de personalitat (impedeix tota responsabilitat col·lectiva, i que es pugui castigar, com en temps antics, tota la família de l'autor del delictes), el principi de responsabilitat pel fet, que impedeix que es castiguin personalitats, caràcters o maneres de ser (el lladre, el falsificador) i que s'hagi de castigar la conducta, el fet (el robatori, la falsificació), i el principi de *dol o culpa*, que impedeix considerar l'existència de delictes si no hi ha voluntarietat o imprudència i que prohibeix la responsabilitat determinada exclusivament pel resultat, del qual deriva el principi d'imputació personal o de culpabilitat estricta, en mèrits del qual tampoc no es pot castigar un inimputable (cosa que, altrament, trencaria el principi d'igualtat); el principi de proporcionalitat de la pena en relació amb la gravetat del fet comès i, finalment, el principi de ressocialització, que ha de permetre a tota persona participar democràticament en la societat i evitar-ne qualsevol marginació, cosa que fa preferible, sempre que es pugui, l'aplicació de penes que permetin mantenir els lligams socials i familiars, i relegar per als casos més greus les reclusions, que augmenten l'allunyament de l'individu respecte de la societat i n'incrementen el grau de marginació.

El caràcter social del nostre Estat comporta l'aplicació i la submissió a principis que sovint s'obliden, en un afany de criminalitzar conductes que no mereixen ser-ho o de penar-les més enllà del necessari. Així, el principi de necessitat porta a l'exigència d'utilitat: la norma ha de ser útil per evitar la comissió de delictes; el principi de subsidiarietat faculta la intervenció de la norma penal únicament en aquells supòsits més greus (*ultima ratio*), que no poden ser resolts per altres normes de l'ordenament jurídic, cosa que li dóna aquest caràcter fragmentari i que porta a prevenir allò únicament necessari (principi d'intervenció mínima). El principi de protecció exclusiva de béns jurídics, en sentit politicriminal, deriva del fet que l'Estat social es justifica únicament com un sistema de protecció de la societat: són doncs els interessos individuals i socials (els valors, els béns jurídics) mereixedors de la més alta protecció els que s'han de protegir mitjançant el dret penal i és el poble andorrà qui amb la seva Constitució en dóna la seva jerarquia.

Si examinem la part especial del Codi penal, on es descriuen les conductes punibles, l'actual té un ordre de protecció dels béns jurídics molt diferent de l'anterior: l'Estat i les institucions públiques ja no es troben protegides en primer lloc, com succeïa abans.

Es protegeixen en primer lloc els drets inviolables i imprescriptibles de la persona, derivats del principi de dignitat humana reconegut en l'article 4 de la Constitució, i només posteriorment els interessos socials, tenint present que l'Estat es troba al servei de la persona i no a l'inrevés.

Així, el primer dret protegit és el dret a la vida i la integritat física i moral, seguit dels delictes relatius a la genètica i a la reproducció humanes, ja que és aquest el primer valor fonamental que propugna la nostra Constitució. El segueixen, com en la

norma suprema, les conductes atemptatòries al dret a la llibertat ambulatoria (se-grestos, coaccions, amenaces) i a la llibertat sexual, per passar després a tractar els delictes contra les institucions protectores de menors (sostracció de menors, tràfic d'infants, etc.).

Els delictes contra l'honor són seguits dels delictes contra la intimitat i la inviolabilitat del domicili, que posen fi al tractament dels valors (béns jurídics) proclamats com a fonamentals per la nostra Constitució.

A partir del títol XI es comencen a tractar aquells altres principis i drets (dret a la propietat privada) que ja no tenen el caràcter de fonamentals, amb els delictes contra el patrimoni i contra l'ordre socioeconòmic per passar a tractar els delictes contra els drets dels treballadors (dret al treball), contra la seguretat col·lectiva, la salut pública i el medi ambient.

No és fins al títol XVIII, *Delictes contra la Constitució*, quan es troben aquelles con-ductes greument atemptatòries contra l'Estat i les seves institucions, endemés dels delictes de discriminació, contra l'exercici dels drets de reunió i manifestació, contra la llibertat d'expressió i informació, i contra l'exercici de drets fonamentals, a més de castigar la conducta del representant de l'Estat que n'impedeix als ciutadans l'exerci-ci en el marc de les normes que ho regulen. Els segueixen els delictes contra les garan-ties dels drets fonamentals, i també es castiga el funcionari que les privi (detenció i incomunicació il·legals, vulneració del dret a la defensa, delictes penitenciaris, contra la intimitat domiciliària, escoltes il·legals, etc.) i únicament després podem trobar els delictes contra l'ordre públic (sedició, desordres, terrorisme) i contra la funció públi-ca, l'Administració de justícia i la seguretat en el tràfic jurídic (falsedats), per acabar, la part especial, amb els delictes contra la comunitat internacional, on es troben els de-lictos de genocidi i contra la humanitat.

Des d'un punt de vista sistemàtic, la jerarquia de béns jurídics protegits segueix, doncs, l'ordre de valors protegits constitucionalment. Una altra cosa és, lògicament, que les penes previstes per a les conductes descrites tinguin una diferent gravetat en cada supòsit, ja que per raó del principi de proporcionalitat les penes han d'adequar-se al grau d'afectació dels valors o béns jurídics protegits en què ha incorregut la con-ducta. Però d'una manera general podem concloure que el Codi penal castiga els atemptats contra aquells valors o béns jurídics que la societat andorrana ha conside-rat més importants, seguint la jerarquia i l'ordre de valors que ha proclamat en la nor-ma suprema que, mitjançant referèndum, va aprovar en son dia.

Jesús Jiménez i Naudí,

advocat i professor de dret penal a la Universitat d'Andorra